

De
coronarum apud antiquos
vi atque usu

scripsit

Josef Köchling

Gießen 1914

Verlag von Alfred Töpelmann (vormals J. Ricker)

Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten

begründet von

Albrecht Dieterich und **Richard Wünsch**

herausgegeben von

Richard Wünsch und **Ludwig Deubner**
in Königsberg i. Pr.

XIV. Band. 2. Heft

Kapitel I ist auch gesondert als Münsterer Dissertation 1913 erschienen
unter dem Titel: *De coronarum apud antiquos vi atque usu caput unum.*

Praefatio

Antiquos in variis ac diversis rebus creberrime coronis usos fuisse nemo est, qui nesciat. Ex coronarum auctoritate, quae hodie quoque apud omnes fere gentes valet, factum est, ut nostra aetas — non loquar de copia scriptorum veterum, qui de coronis scripserunt — multos viderit viros doctos, qui de earum apud Graecos Romanosque usu et significatione egerunt.

Quorum ex numero Carolus Paschalius¹ fere solus dignus esse videtur, qui nominetur. Materiem tam copiosam congegessit, ut nos ei gratias agere debeamus, quamquam libros veterum auctorum saepius omnino non laudavit aut, quod vitium illis temporibus vix evitari potuit, locos indiligenter indicavit. Omnes fere, qui post Paschalii aetatem de coronis tractaverunt, quae tradunt, e Paschalio deprompserunt, 'quamquam nusquam hunc auctorem se secutos confitentur', ut iam cognovit Hesseling (De usu coronarum apud Graecos capita selecta, Diss. Lugd. Batav. 1886, 4). Nomina eorum, qui de coronis praeter Paschaliū scripserunt, et ex veterum et ex recentiorum temporum historia Hesseling accurate in illum libellum contulit. Quibus nominibus addere possumus nonnulla.

De coronis floreis omnium fere gentium opusculum 116 paginarum scripsit Sp. Blondel *Recherches sur les couronnes de fleurs*², Paris 1876.

¹ 'Caroli Paschalii, Regis in sacro consistorio consilarii et apud Rhaetos legati Coronae. Opus quod nunc primum in lucem editur distinctum X libris; quibus res omnis coronaria e priscorum eruta et collecta monumentis continetur'. Parisiis MDCX [quam editionem sequor]. Iterum editum est Lugd. Bat. MDCLXXI.

Religionsgeschichtliche Versuche u. Vorarbeiten XIV, 2.

Epitome Paschalii fere vocari potest dissertatio Erlangensis, quam scripsit Alexander Karikoyla Ὀλίγα τινὰ περὶ ἀρχῆς καὶ χρήσεως τοῦ στεφάνου παρὰ τοῖς παλαιοῖς Ἕλλησιν 1880.

Quibus libellis praestat dissertatio illa, quam supra laudavi, Hesselingii, qui imprimis de coronarum in vita cotidiana apud Graecos usu inquisivit. De huius auctoris sentiis iudicandum erit infra. Libello iam finito quaestionem nactus sum, quam nuper edidit Jakob Klein: *Der Kranz bei den Griechen. Eine religionsgeschichtliche Studie auf Grund der Denkmäler. Beigabe zum Jahresbericht des Gymnasiums zu Günzburg*, 1912. Valde gaudeo, quod ille vir doctus coronarum vim ex artis monumentis explicans omnibus fere in rebus a me non dissentire videtur.

De more viros de re publica bene meritos coronandi imprimis disputaverunt:

A. Dittmar, De Atheniensium more exteros coronis publice ornandi quaestiones epigraphicae *Leipz. Stud.* XIII 1890, 63—249.

G. Schmitthenner, De coronarum apud Athenienses honoribus (tractatio similiter epigraphica), *Diss. Berol.* 1891.

Denique ne obliviscamur librorum, qui sunt de omnibus et Graecarum et Romanarum litterarum generibus, ex quibus facile de variis coronandi consuetudinibus antiquorum discimus.

S. v. coronae copiose disputant de coronis tam Graecis quam Romanis Egger et Fournier apud Daremberg-Saglio *Dict.* I² 1520 sqq.

De coronis, quae erant praemia virtutis apud Romanos, apud Pauly-Wissowa *R. E.* IV² 1636 sqq. s. v. coronae egit Fiebiger.

De coronarum usu apud omnes fere gentes multa reperies apud Hastings *Encyclop. of Religion and Ethics*, vol. IV 336—345 s. v. *crown*, quo loco G. F. Hill p. 342—45 de veterum coronis tractavit.

Omnes hae quaestiones, quarum mentionem feci, potissimum sunt de variis coronarum generibus velut de coronandi more in conviviis vel in re militari aliisve in rebus aut publicis aut privatis, sive apud Graecos sive apud Romanos. Sed qua de causa antiqui coronis usi sint, nemo praeter Jacobum

Klein copiosius disseruit. Itaque, quae sit coronarum origo quaque ratione earum usus apud veteres floruerit, accuratius tractare mihi propositum est.

Coronarum originem a religionis artisque magicae primordiis repetendam esse elucebit. Vetustissima aetate corona auctoritatem rei sacrae habebat, cum et caerimonia coronandi ipsa inclinaret ad ritum religiosum et materiae, ex qua corona nectebatur, inesset vis magica. Quae vis, quamquam saepius annis labentibus obscurata est, omni fere in usu coronarum etiam tum viguisse videtur, cum primordiorum eius moris nequaquam essent memores.

Veterum morum origo atque ratio optime illustrantur aliarum gentium consuetudine. Propterea usus coronandi apud antiquos interdum cum aliarum gentium imprimis cultu inferiorum moribus comparatur. Quomodo res ipsa subtilius explanabitur, cum hic usus apud eas saepissime usque ad hunc diem rationem pristinam servavisse videatur.

Institutio commentationis huius est haec: Primum quidem caput est de coronae vi, quae coronarum a) ex vi vincienti b) ex materiae auctoritate repetitur. Altero disputabitur, quomodo sensum pristinum usus coronarum servaverit apud veteres. Tertio denique capite nonnulla de historia coronarum exponentur.

Caput I

De coronarum vi

a) De vi coronarum vincienti

Quae Romanis est corona, eam vocant Graeci¹ *στέφανον*, *στέφος*, *στεφάνην*, *στέμμα*, *στεφάνωμα*. Origo horum verborum omnium repetitur² a verbo *στέφειν*, quod significat 'circumdare', deinde 'cingendo firmare'.

Qua in notione priore verbo *στέφειν* iam usus est Homerus Od. XVIII 205: ἀμφὶ δὲ οἱ κεφαλῇ νέφος ἔστεφε διὰ θεάων; ibd. V 303; VIII 170; 175; v. Hesseling l. c. 11. Verbum *στεφανώ* apud Homerum semper significat 'circumdare'. Il. V 739: δεινὴν [sc. αἰγίδα], ἣν πέρι μὲν πάντη φόβος ἔστεφάνωται; ibd. XI 36; XV 153; XVIII 485; Od. X 195; Hymn. Hom. in Vener. 120.

Denique verbum *ἐπιστέφειν* notionem partis superioris circumdandi, firmioris reddendi, deinde tegendi, operiendi habere Hesseling (l. c. 12 sq.) testimoniis ex poetis antiquissimis prolatis explicavit.

Eandem significationem *στεφάνου* quoque vocem habere consentaneum est. Apud Homerum vocem *στεφάνου* semel invenimus, Il. XIII 736: Πάντη γάρ σε περὶ στέφανος πολέμοιο δέδθεν. Saepe *στέφανος* idem est qui κύκλος. Murus, qui urbem cingit, vocatur *στέφανος*, Pind. Ol. VIII 32: Ἰλῶ μέλοντες ἐπὶ στέφανον τεύξαι. Hoc item spectant Il. XIX 98 sq.: 'Οτ' ἔμελλε βίην Ἡρακλείην | Ἀλκμήνῃ τέξεσθαι ἔϋστεφάνῳ ἐνὶ θήβῃ; Hes. Theog. 978: Γείνατο καὶ Πολύδωρον ἔϋστεφάνῳ ἐνὶ θήβῃ. Euripides (Heracl. 839) manum pulchrorum liberorum

¹ Cf. Thes. ling. gr. ed. Stephanus II 736 sqq. s. vv. *στέφανος*, *στεφάνωμα* simil.

² Cf. Prellwitz *Etym. Wörterb. d. gr. Spr.* 1905, 434.

vocat καλλιπαιδα στέφανον. Plura testimonia ad hanc notionem vocis στεφάνου spectantia reperies apud Hesselinium (l. c. 16).

Στεφάνης imprimis notionem propriam marginis galeae apud Homerum exhibet, Il. VII 11 sq.: "Εκτωρ δ' Ἥιονῆα βάλ' ἔγχει δξυδόντι | αὐχέν' ὑπὸ στεφάνης εὐχάλκου, λῦσε δὲ γυῖα. Deinde vocabulum στεφάνης latius patuit significans ex parte pro toto galeam¹ Homericam ipsam (Il. X 30; XI 96). Eodemque tempore στεφάνη erat aut ornamentum capitis aut fibula crinis mulierum, Il. XVIII 597: καὶ ῥ' αἶ μὲν καλὰς στεφάνας ἔχον. Qua ex notione στεφάνη diadema dearum factum esse videtur, quod demonstrat vocabulum ἐϋστέφανος nominibus dearum impositum. Dianae Il. XXI 511; Mycenae Od. II 120; Veneri Od. VIII 267; 288; XVIII 193; Hymn. in Ven. IV 6; 175; 287; Cereri Hymn. in Cer. V 224; 307; 384; 470. Denique, ut στέφανος est circuitus Lunae (v. Hymn. in Lun. 6), sic στεφάνη i. e. corona radiis distincta² gestamen Lunae erat.

Restat, ut admoneam capillos quoque personarum comicarum στεφάνης instar comptos fuisse. Testis est Pollux II 40: Ἡ δὲ τελευταία τῶν τριχῶν περὶ τῇ κεφαλῇ περίοδος καὶ στεφάνη καὶ περιδρομος³.

Satis est de sensu priore vocum vel coronas ipsas significantium vel ad eas pertinentium apud Graecos dixisse; plura de harum vocum usu apud ceteros Graecorum scriptores apud Hesselinium (l. c. 13 sqq.) invenies.

Iam de Romanorum usu vocis coronae nonnulla proferam. Linguae Latinae⁴ vox coronae e verbo Graeco κορώνη ducitur, quae item ac στέφανος omne curvatum aut anulum aut circulum significat. Scriptores antiqui ipsi de hoc verbo indagaverunt. Plutarch. symp. VIII 726 F: τὸν δὲ στέφανον κορώναν [sc. λέγεσθαι] ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, ὡς Ὀμηρος τὸ κράνος εἶκα σέ που

¹ De hac galea Homerica v. Helbig *Das hom. Epos aus seinen Denkm. erläutert*² 1887, 219.

² De corona radiata scripsit Stephani *Nimbus und Strahlenkranz*, St. Petersburg 1859; de corona Lunae deae cf. Roscher *Selene und Verwandtes*, Lpzg. 1890, 26.

³ De στεφάνη personarum comicarum cf. Hermann *Gr. Ant.* III² 285 et imprimis Robert *Arch. Zeit.* 1878, 23; id. 25. *Hallisches Winckelmanns-programm* 1911, 8 fig. 4, 5, 6.

⁴ Cf. Thes. l. l. IV 977 sqq. s. v. corona.

[II. VII 12; X 30] στεφάνη. Athenaeus XV 680 D: Ἀπίων ἐν τῷ περὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς διαλέκτου φησὶ τὸν στέφανον πάλαι χορωνὸν καλούμενον ἀπὸ τοῦ τοὺς χορευτὰς ἐν τοῖς θεάτροις ἀντὶ χρησθαι. Festus 37: 'Corona cum videatur a choro dici, caret tamen aspiratione, sive coronae dicuntur, quod honorent eos, quibus imponuntur'. Isidorus orig. 19, 30, 2: 'Nomen coronae hac ex causa vocatum [sc. est], quod initio circum aras curre-retur atque ad imaginem circuitus vel chori est formata et nominata corona'.

Vocabulum autem χορός, a quo Festus et Isidorus vocem coronae ductam esse putant, apud antiquos idem valebat atque κύκλος, qua voce significabant saltationes ad imaginem circuitus formatas (cf. Hesych. s. v. κύκλιοι χοροί), et eadem quoque est notio atque χορώνη, κορωνός atque cornu, curvus, quocum compares vocabulum vernaculum *krumm*. Alii vocabulum χορός ex verbo χόρτος, quod nostra lingua *kreisförmiger Einschluss* vertitur, ducunt¹.

Videmus igitur vocem Latinam coronae similiter ac verbum στεφάνου apud Graecos quamlibet rem in speciem orbis aut cinguli conformatam significare². Qua in notione verbo coronae imprimis in re militari usi sunt Romani. Sic apud Livium (IV 19, 8) Fabius Vibulanus corona vallum defendit i. e. manu militum, qui circum in vallo collocati erant. Ibid. IV 27, 7 pars militum vallum corona cingit, aut corona urbs cingitur (XXIV 2, 10), aut corona oppidum exercitus circum-sedit (XXIII 44, 3; cf. ibd. XXXXIII 18, 7).

Deinde in arte agrimensorum coronam esse summum agrorum marginem, atque in arte architectorum³ voce coronae cornicem, antepagamentum, cymatium vocari testimonia per-multa exstant in Thes. l. l. IV 986.

Denique semicirculus quoque super pedem equi hirsutus corona vocatur, ut praeceptum ad sanandum morbum equi, cuius mentionem facit Heim⁴, docet.

¹ Cf. Pape *Gr.-deutsch. Handwörterb.* II³ 1367 s. v. χορός.

² De hac notione coronae iam recte indicavit Paschalius l. c. 8sq.; cf. etiam Walde *Lat. etym. Wörterb.*² 1910, 194.

³ V. etiam Blümner *Technologie*, Lpz. 1884, II 143; 148.

⁴ *Fleck. Jahrb. Suppl.* XIX 1893, 472.

Monere id quoque liceat vocem vernaculam *Kranz*¹ eandem notionem alicuius rei circumclusae habere atque apud antiquos vocabulum coronae aut στεφάνου. Quae significatio apud scriptores nostros saepius occurrit, velut Gregorius², ut unum saltem proferam exemplum, Corcyram urbem ‘mit einem Kranz von Vorstädten’ circumdatam esse narrat.

Sed vocabulum στεφάνου aut coronae vulgo sive sertum e floribus, foliis, ramis arborum nexum sive ornamentum e metallo factum significare, quod homines imprimis in capite gestant, omnes scimus.

Antiquissimis temporibus coronas tantum frondeas viguisse nemo negabit, nam coronae ex metallo factae has coronas frondeas imitantur. Itaque coronae naturales, ut ita dicam, ad interpretandam originem rationemque solae sunt idoneae.

Verum tamen, priusquam ad rem ipsam accedamus, nonnulla de voce στέμματος sunt dicenda. Ambigitur enim, utrum vocabulum στέμματος notionem frondibus coronandi contineat necne. Hesseling (l. c. 15) ‘στέμματα’, inquit, ‘fere numquam sunt coronae e fronde, sed aut infulas ex lana factas aut universe sacra cingula significant’. Wilamowitz (ad Eurip. Heracl. 677) explicat: ‘στέμμα, die Wollbinde, darf mit dem στεφάνος nicht verwechselt werden’.

At vox στέμματος, quod vocabulum imprimis omne cingulum sacrum significat, non modo infulae sacrae, sed etiam coronae frondeae notionem habet.

Sic Hercules apud Euripidem (Heracl. v. 525sq.) ab inferis reversus liberos suos, quibus Lycus mortem intulerat, funebri ritu coronatos cernens in haec verba erumpit: τέκν’ ὄρω πρὸ δωμάτων | στολμοῖσι νεκρῶν κρᾶτας ἐξεστεμμένα. Quae verba ad ornamentum et coronarium et ex vittis factum spectare possunt, cum utraque res esset gestamen mortuorum. Testis etiam est Plutarchus symp. V 676 F: Ἡ μὲν πένυς ἦν

¹ Kluge *Etym. Wörterb. d. deutsch. Spr.* 1910, 363. De nominis vernaculi *Kranz* notione propria haec habet: ‘Vielleicht besteht Verwandtschaft mit skr. *granth* (einen Knoten) knüpfen, binden’. Thoma Gatakero auctore, qui in oper. crit. Traiecti ad Rhenum 1668, 690sq. nonnulla de coronis diadematibusque verba fecit, vocabulum quoque Hebraicum pro coronae voce usitatum notionem ambiendi sive circumcingendi habet (l. c. 690).

² Cf. Weise *Musterstücke deutscher Prosa*, Lpzg. 1905, 78.

στέμμα τῶν ἀγώνων πάτριον. Aristophanes Plut. 39 habet: Τί δῆτα Φοῖβος ἔλακεν ἐκ τῶν στεμμάτων; quo loco στέμματα coronas laureas significare ex scholiis cognoscimus: Οἱ γὰρ τρίποδες δάφνη ἦσαν ἐστεμμένοι καὶ ἡ προφητὴς . . . στέφανοι ἐπὶ τοῦ τρίποδος ἔκειντο. οὗς ἡ Πυθία ἐν τῇ κεφαλῇ φέρουσα ἔμαντεύετο.

Iam Homerus (Il. I 14) ornamentum sacerdotis vocat στέμμα. Quem ad locum Hock¹ recte animadvertit diiudicari non posse, utrum στέμμα sit ramus vel infula. Στέμμα enim omnia ad coronandum idonea significat. Denique στέμμα saepius ex ramis oleis lana obvolutis constat (v. Eurip. Andr. 894).

Porro ταινία, quod vocabulum multo magis quam στέμμα infulam sive vittam ex lana factam significat, pro corona redditur velut pro corona laurea apud Bekkerum, Anecd. Gr. 308, 2: ταινία· στέφανος δάφνης, ἐρίω δεδεμένος².

Atque hactenus de verborum ad coronas pertinentium notione: videamus nunc, quanta fuerit auctoritate coronarum forma. Ritu enim coronandi homo vel res vinculo instar orbis circumdatur.

Quo autem facilius talis coronarum vis cognoscatur, hoc afferro, quod in tabula Thuriensi Orphica (apud Kaibelium 642)³ animam exclamantem vidimus ἡμερτοῦ ἐπέβαν στεφάνου ποσὶ καρπαλλμοῖσι. Quae verba sic interpretantur viri docti, ut anima intret in circulum sacrum aut circulo sacra inclusa sit, ex quo postea excedit. Dieterich (l. c. 35) ad huius tabulae inscriptionem adnotat: 'στέφανος est, qui cingit loca beatorum, vel prata illa ipsa desiderata'. Simili notione vocem στεφάνου usurpari in Orphicorum Argonauticorum versu 761 sq. ostendit: Αὐτίκα οἱ στέφανος καὶ τεῖχος ἐρυνόν | Αἰήτεω κατέφαινε καὶ ἄλσεα. Item Harrison de hac inscriptione disputans⁴ significationem vocis coronae definit: 'The word στέφανος means not only a crown for the head, but a ring or circle, a thing that encloses'.

¹ Hock Griech. Weihebräuche, München 1905, 10, 4.

² Cf. Boetticher Baumkultus d. Hellenen, Berlin 1856, 314.

³ V. Dieterich, De hymnis Orphicis capitula quinque, Diss. Marburg. 1891, 35 = Kl. Schriften 95.

⁴ J. E. Harrison Prolegomena to the study of Greek Religion², Cambridge 1908, 592. Cf. etiam Rohde Psyche II⁵ 219, 1; 421

Videmus igitur hoc loco vocem coronae significare aliquod saepimentum sacrum, quamquam dici non potest, qua ex materia, utrum ex sertis floribusve an aliis rebus, sacer ille circulus factus sit.

Saepimento aliquo magico loca sacra aut res sacras aut homines sacros saepissime homines superstitiosi et apud antiquos et apud alias gentes circumdabant¹. Quo saepimento, quod plerumque ex filis² constabat, cum sanctitas et religio³ locorum aut rerum indicabatur, tum illa loca ipsa aut illae res ipsae propter vim illius ritus circumcingendi firmabantur. Plenae exemplorum sunt historiae, pleni annales, quae ad hoc pertinent, sed brevitatis causa perpaucis exemplis contenti erimus.

Pausania auctore templum Neptuni Xippii Mantineae filo laneo saeptum erat, sive, addit Pausanias, pii illius temporis homines hoc filum terriculum satis firmum esse putabant, sive filo ipso quaedam vis inerat, Paus. VIII 10, 3: *Ἐργμα μὲν πρὸς τῆς ἐσόδου προσέβαλοντο οὐδέν, μίτον δὲ διατείνουσιν ἔρεον, τάχα μὲν πού τοις τότε ἄγουσι τὰ θεῖα ἐν τιμῇ δεῖμα καὶ τοῦτο ἔσεσθαι νομίζοντες, τάχα δ' ἂν τι μετέλῃ καὶ ἰσχύος τῷ μίτῳ.*

Simili modo in mysteriis Andaniensibus⁴ locus, quo procul esse profanos oportebat, *στέμμασι* erat cinctus et tabernacula sacerdotum ipsa in loco taeniis saepto posita erant⁵.

Athenis autem saepe videmus et templa et loca sacra circumcingi, quod vocabatur *περισχοινίζειν*⁶, *περισχοίνισμα*, wenn auch die ursprünglich symbolische Bedeutung des Brauches späterhin jedenfalls vielfach verkannt und dieser aus rein praktischen Motiven erklärt werden mochte, ut recte dicit Hock l. c. 26.

¹ Cf. Grimm *R. A.*⁴ 182 sqq.; 809 sqq.; Rochholz *Glaube und Brauch* I 204 sqq.; Liebrecht *Zur Volkskunde „der hegende Faden“*, Heilbronn 1879, 305 sqq. = *Philol.* XIX 582 sqq.; Usener *Hess. Blätter für Volksk.* I 3, 1902, 35, 2; Hock l. c. 28 sq.

² De usu florum magicorum ad hunc ritum spectantium cf. Fahz, *De poetarum Romanorum doctrina magica RGVV* II 3, 1904, 20, 2.

³ De vocis religionis vi cf. Kobbert, *De verborum 'religio' atque 'religiosus' usu apud Romanos*, Diss. Regimont. 1910, impr. v. 60.

⁴ De mysteriis Andaniae habitis v. Sauppe *Abh. G. G.* VIII 1858/59.

⁵ Cf. Nilsson *Gr. Feste*, Lpzg. 1906, 341.

⁶ Cf. *Wiener Studien* 24, 122.